

SIC ITUR AD ASTRA

1992. 1–3. szám, 224 p.

Történezsportrék

Az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara történezhallgatóinak és a Magyar Történezhallgatók Egyesületének kiadványa. A szám anyagát válogatta, az előszót írta, a jegyzeteket és a bibliográfiákatiegészítette *Vörös Boldizsár*.

A 19. századi európai historiográfia kiemelkedő jelentőségű történészei a történetírást többnyire Leopold von Ranke német történetíró által megfogalmazott tétel („wie es eigentlich gewesen”) szellemében művelték, azaz a történezs feladata úgy visszaadni az elmúlt korok eseményeit, történeéseit, ahogy azok a valóságban léteztek. A múlt század történefilozófiája (Hegel és Marx), a svájci Bachofen merész újításai, J. Burckhardt szkepticizmusa, az angol H. Th. Buckle összehasonlító metódusai a társadalomkutatásban igen csekély mértékben tudtak hatást gyakorolni az ez időben formálódó európai szaktörténeírásra. A pozitív kutatási módszerek (pozitivizmus) kora volt ez, valamint a történeeti segédtudományok (elsősorban a diplomatika) önálló szaktudománnyá válásának időszaka.

Ranke és a francia Michelet („résurrection intégrale”) elmélete nyomán a történeírók nagyobbrészt a levéltárak óriási, kiaknázásra váró anyagára támaszkodva a múltat a még feltárandó és feltárható ok-okozati összefüggések keretei között kutatták, elmerülve, néha pedig elveszve a részletekben. Ranke azon álláspontját követve, miszerint az „általános csupán a legnagyobb az egyáltalában véve észlelhető történeelmi individualitások hierarchiájában, mely magába zárja a többbit”, faggatták a történezsnek régmúlt korok archivális dokumentumait, hűen eleget téve a mesterük által képviselt történeeti irányzatnak, a „historizmus”-nak. A levéltári források feltárására vállalkozó, az objektivitás elvét hirdető rankeista történeírás az elfogulatlanság jegyében próbálta meg a múlt történeéseit vizsgálni. Ezt az objektivitást s egyúttal a történezs felfogását, illetve gondolkodásmódját azonban erősen befolyásolták az adott kor társadalmi, politikai harcai, az adott állam, melynek a történeíró polgára volt, politikai vezérelve. Így vált maga Ranke is a porosz–német konzervatív

állam egyik támogatójává. Német kortársai, illetve utódai, mint pl. Th. Droysen, Th. Mommsen stb. a maguk történetírói életművével közvetve szintén a felemelkedő német birodalom céljait szolgálták. Nem maradtak el mögöttük e tekintetben a 19. század jelentős angol és francia historikusai sem; pl. Macaulay az angol polgári forradalomról írott monumentális művével az angol világbirodalmat és az angol polgári életformát volt hivatva népszerűsíteni; a francia Michelet pedig korának francia polgárait szerette volna felruházni a francia forradalom hőskorának és nagyszerűségének felidézésével. Ekképpen ezt a történetírást, melyet tudományos keretek közé próbáltak szorítani, inkább az elfogult objektivitás, mintsem az elfogulatlanság jellemezte, melyet majd a 20. század új európai történész-nemzedéke kérdőjelezett meg, új alternatívát kínálva a történelem művelésére.

Természetesen ez a rankeista történelemszemlélet nem volt öncélú, és jelentékeny hatást gyakorolt a 19. század végén, a 20. század elején kialakult tudományos történetírásra. Többek között megteremtette, kidolgozta azokat a módszereket, melyek elengedhetetlenül szükségesek voltak a történetírás egy magasabb szintű műveléséhez, továbbfejlesztéséhez. Nem utolsósorban hozzájárult a levéltári és egyéb történeti források szigorú kritikai vizsgálatához és kútfők sorozatokban történő publikálásához. A történetírás ezeknek köszönhetően olyan rangot vívott ki magának, mely végleg biztosította számára az önálló tudományá válás lehetőségeit és más humán tudományokkal való megemérettetését. Ez az ún. „tanszéki történetírás” (Lucien Febvre meghatározása) elsősorban Németországban és Franciaországban élte virágkorát, sőt ez utóbbi államban a történetírás művelése érdekében az egyes egyetemi történeti tanszékek felállítása mellett létrehozták a híres nevezetes École des Chartes intézményét is. A rankei módszerek ennél fogva érdekes módon leginkább a francia tudományos életben lettek táptalajra, egyrészt elősegítve, másrészt viszont akadályozva a történelmi múlt „hiteles” feltárását és kritikai vizsgálatát.

Ezzel az ellentétes előjelű historiográfiai fejlődéssel, túlnyomórészt a politikátörténeti kutatásokra koncentrált történetírással szemben a két világháború közötti időszakban éppen a francia történészek körében volt tapasztalható egy olyan szintézisre törekvés, melyben a társadalmi, gazdasági és kulturális szempontok kerültek előtérbe. Ez a kulturális szintézis jelszavát zászlajára tűző francia történeti iskola mintegy visszahatás volt a comte-i és a rankei pozitivistára, illetve historizáló történelemszemléletre. A Henry Berr által kezdeményezett, majd Lucien Febvre és Marc Bloch, később pedig tanítványai, G. Friedmann, F. Braudel és Ch. Morazé stb. nevével fémjelzett irányzat (Annales) elutasította az empirista történetfelfogást, miközben elismerte a levéltári kutatások és források használatának jelentőségét. Nézetük szerint nem elegendő egyszerűen a régimúlt történeti kútfők gondos elemzése, csoportosítása, a történésznek meg kell tanulnia továbblépni. Mindenekelőtt helyesen kell értelmeznie a jelenkort, és meg kell válaszolnia azokat a kérdéseket, melyek napjaink emberét foglalkoztathatják. Ennek az iskolának egyik jellemzője az objektív történeti igazság keresése. Ez azonban csak korlátozott, részgazsagság. A történész maga alkotja meg a tárgyát, s ebbe beleviszi saját szubjektív énjét is. A múlthoz kétkedésekkel, hipotézisekkel kell közelíteni, és e feltevések igazolását vagy cáfolatát kell kikövetkeztetni az illető levéltári vagy más egyéb forrásokból.

Az 1929-ben alapított „Annales d'histoire économique et sociale” című folyóirat hasábjain kibontakozott vitázó szellem, mely széles körű szakmai tájékozottsággal, alapos forráskritikával párosult, nagy népszerűséget szerzett az iskola képviselőinek. Együttműködésük eredményeképpen közreadott egyetemes civilizáció-történetük a 20. századi európai történetírás egyik meghatározó eseménye volt. M. Bloch és H. Pirenne műveikben többek között az összefüggések, a kölcsönhatások feltárására helyezték a hangsúlyt, továbbá az emberek egymáshoz, elődeikhez, saját tudásukhoz, ismereteikhez stb. való viszonyának vizsgálatát tartották fontosnak. Ez a módszer Bloch szavaival a „múlt szociológiája” volt, melyet a német Max Weber e téren kifejtett, máig ható szociológiai munkássága fémjeléz. Az Annales elsődleges érdeme abban állt, hogy megteremtette az alapjait egy napjainkban már általánossá vált gazdaság- és társadalomtörténet-írásnak. Az 1950-es évek második felétől az Annales Braudel által vezetett fiatalabb generációjának műveiben a gazdaság- és demográfia-történeti statisztikák egyfajta modellekké váltak, egyszersmind munkásságukban nyitottabbak lettek az új módszerek iránt; előtérbe kerültek a kvantitatív elemzési szempontok. A régi témák pedig, mint pl. polgári és ipari forradalom, a helytörténetírás, parasztságtörténet, az antropológia és paleoantropológia stb. ismét fontos helyet kaptak történeti műveikben.

Az Annales szociológiai szemlélete, kultúrtörténeti, gazdaságtörténeti módszerei nem maradtak hatástalannak a nyugat-európai, de a kelet-európai történetírásban sem. A holland Johan Huizinga kiemelkedő munkássága jelzi többek között e kisugárzás eredményeit. Érdekes módon az angol történészek alkotásaiban az Annales kevésbé hatott, aminek oka A. Toynbee óriási történelmi tekintélye és történetfilozófiája volt. Toynbee történetfilozófiai módszerének fontos helyet juttat az antropológiának, mely az Annales új történész-nemzedékének tevékenységében is, igaz, más célzattal, szerepet játszik, hasonlóképpen a civilizációk összehasonlító kutatása és vizsgálata.

A Magyar Történészhalgatók Egyesülete, ha nem is tudatosan, de lényegében a fent vázolt historiográfiai irányzatokhoz, iskolákhoz vagy személyekhez kapcsolódó, a 19–20. századi európai történetírásban kimagasló

érdemeket szerzett történétírók megismertetésére vállalkozott folyóiratában, azt a célt tartva szem előtt, hogy a történészhallgatók, de a folyóiratot olvasók szélesebb tábora számára is közelebb hozza ezeket a történétírókat, akikkel, ill. akiknek műveivel egyetemes történeti tanulmányaik során szembetalálkoznak. A H. Balázs Éva egyetemi professzor javaslatára és hathatós irányítása mellett készült kötet további célkitűzése lehetett, hogy a 19–20. századi európai historiográfia fejlődését, alakulását meghatározó történészekre, történétírókra és az általuk képviselt irányzatokra, akikről, illetve amelyekről a magyar történétírás berkeiben különösen az 1960–70-es években számos vita bontakozott ki (gondoljunk itt elsősorban az Annales körül a Századok hasábjain lefolytatott diszkuszióra), újra felhívja a figyelmet. Ez már csak annál fogva is fontos, mivel az utóbbi időben történétírásunk mintha megfeledkezett volna az európai historiográfia főbb áramlatainak eredményeiről, módszereiről, illetve ezen eredményeknek, metódusoknak a magyar történelem egy-egy kérdésének feldolgozása során történő „hasznosításáról”.

Ezért örömmel üdvözölhetjük ezt a méreteiben szerény, de mindenképpen jelentős vállalkozást, melynek keretében a következő történétírók életrajzaival, illetve életművük összefoglalásával ismerkedhetünk meg: Leopold von Ranke, Thomas Babington Macaulay, Jacob Burckhardt, Henri Pirenne, Max Weber, Johan Huizinga, George Macaulay Trevelyan, Marc Bloch, Arnold Toynbee, Fernand Braudel, Jaime Vicens i Vives, Albert Soboul, Robert Mandrou és Michel Foucault.

Mint minden válogatás, ez is szubjektív, benne, mint az a fentiekből kitűnik, elsősorban az angol és a francia orientáltság dominál. De ez csak az egyik szempont lehet. A másik, amint arra a kötet szerkesztője, az előszó írója, Vörös Boldizsár is utal, többnyire olyan történétírói személyiségeket válogattak be a kötetbe, „akiknek egy vagy több műve megjelent magyarul, s így nem egészen ismeretlenek a szélesebb olvasóközönség előtt sem”, vagy akiknek életműve az európai történétírásban „általános érvényű”. A válogatásnak ezen szempontjai mindenképpen méltánylandók, de talán nem lett volna érdektelen olyan történészek portréit is bemutatni, akik a 19–20. századi magyar történétírás fejlődésében döntő szerepet játszottak (gondolunk itt pl. Heinrich Sybelre, Friedrich Meineckerre vagy Heinrich von Srbikre). Még a válogatás szempontjainál maradvá, két apróbb észrevételt szeretnénk tenni: a német történészek bemutatására a kötet összeállítója a H. Heimpel által kiadott „Die großen Deutschen” című életrajzi gyűjteményt tartotta fontosnak. Talán nem lett volna haszontalan egy modernebb tanulmányt kiválasztani erre a célra, mint pl. a Göttingában megjelenő „Deutsche Historiker” című sorozatot, mely nem elsősorban biográfiai, mint analitikus jellegével tűnik ki. A másik észrevételünk a magyar szerzőktől származó tanulmányokra, illetve emlékbeszédekre vonatkozik. Véleményünk szerint ugyanis hasznosabb lett volna Marczali Henrik és Trefort Ágoston Rankéről, illetve Macaulay-ról írott megemlékezései helyett szintén egy modernebb feldolgozást választani és a jegyzetben összefoglalni a korabeli magyar történelem álláspontját az említett történétírókról.

Valószínűleg a terjedelmi korlátok miatt a kötetbe felvett történétírókat jobbra rövid nekrológukból vagy megemlékezésekből ismerhetjük meg, bár néhány esetben „terjedelmesebb” tanulmányportrékat is kapunk (pl. Max Weber, Jacob Burckhardt vagy Johan Huizinga). Ez utóbbiak felvételét minden valószínűség szerint a történétírók jelentőségének és „súlyának” mérlegelése is indokolhatta.

A kötet anyagának összeállítója (másokkal együtt) nagy gondot fordított egyrészt arra, hogy az elmélyültebb tájékozódás, illetve a bővebb tájékoztatás érdekében közölje az egyes történétírók magyarul megjelent műveinek (főleg monográfiáknak) bibliográfiáját, másrészt jegyzetekkel lássa el, illetve egészítse ki további magyarázatokkal az egyes tanulmányokat, nekrológokat. Ezeket a jegyzeteket olvasgatva, azon túl, hogy elismeréssel adóznak az összeállító és a fordító hatalmas munkájának, egy kisebb kritikai észrevétellel kell élnünk, nevezetesen: a jegyzetapparátus készítésekor mindent meg szerettek volna magyarázni és ezen törekvésük folytán abba a hibába estek, hogy a történészhallgatók számára is evidens, tanulmányaikból már jól ismert fogalmakról, eseményekről vagy személyekről is magyarázó jegyzeteket készítettek, ugyanakkor több alkalommal is fontos történelmi alakokról nem tudjuk meg, kik is tulajdonképpen. Tehát az olvasónak többször is lexikonokhoz kell nyúlnia. Számos alkalommal nincsenek megadva az egyes történétírók munkáinak pontos címei, vagy csak rövidített formában olvashatók a főszovegben. A magunk részéről fölöslegesnek tartjuk ugyanakkor a szövegekben szereplő történeti munkák címének magyar nyelvre való fordítását, hiszen ezek egyrészt, ha magyarul napvilágot láttak, úgyis megtalálhatók az egyes tanulmányok vagy nekrológok után közölt bibliográfiákban, másrészt az érdeklődő olvasó valószínűleg eredeti címük szerint fogja őket keresni. A jegyzetekben nagyon sok az ismétlés: inkább az utalás módszereivel kellett volna élni olyan esetekben, mikor a különböző tanulmányokban felbukkan ugyanazon személyekről vagy fogalmakról esik szó (pl. miért kell többször is megmagyarázni, mi volt a Monumenta Germaniae Historica, vagy miért fordul elő többször magyarázat formájában Ranke, Lucien Febvre stb.). Még egy apró megjegyzés: érdemes lett volna talán a főszovegekben olvasható idézetek pontos helyére utalni.

Hasznos lett volna külön bibliográfiában vagy a cikkek végén azokat a recenziókat, méltatásokat vagy a vitákat is feltüntetni, amelyek az adott történetíró egy-egy művét mutatják be, vagy esetleg portréját villantják fel, és azt is, amikor nevük egy-egy, a magyar történetírásban lefolytatott vita kapcsán felmerült. Igaz, el kell ismernünk, hogy ezek az adatok néhány történésznél megtalálhatók (pl. Toynbee, Braudel vagy Foucault), de nagyjából hiányoznak.

Ezek az észrevételek természetesen nem vonnak le a kötet értékes voltából. Az olvasó mindenképpen hiánypótló munkát tart a kezében, melyet haszonnal forgathatnak mind a történészhallgatók, mind pedig a történetírás iránt érdeklődők is.

Soós István